

Mot ett okänt mål – Humanistisk forskarhandledning och doktoranders deltagande i forskningsdebatten

Tobias Hägerland*

Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet

Enligt Högskoleförordningen skall den som avlägger doktorsexamen kunna uppvisa en färdighet att i både tal och skrift delta i nationell och internationell forskningsdebatt. I denna artikel uppmärksammas några av de särskilda utmaningar som denna inriktning ställer forskarhandledare i humaniora och teologi inför. Intervjuer med tre rutinerade handledare redovisas och analyseras. Det framkommer att styrdokumentens formuleringar i mycket liten grad påverkar den konkreta utformningen av forskarutbildning och handledarskap, samt att handledarnas principiella inställning till doktoranders insocialisering i olika forskningssammanhang uppvisar stor variation. Där hållningen är avvaktande eller avvisande kan den i hög grad härledas till en upplevd konflikt mellan olika aspekter av utbildningen och handledarskapet. Ett antal förekommande eller tänkbara strategier för att uppnå examensordningens mål diskuteras också i artikeln.

Nyckelord: forskarutbildning, handledning, humaniora

INLEDNING

Hur medvetna är humanistiska forskarhandledare om att deras doktorander efter avslutad utbildning inte bara förväntas ha författat en avhandling, utan också ha förvärvat en förmåga att i tal och skrift delta i forskningsdebatten i Sverige och utomlands? Hur ställer de sig till detta mål? Vilken betydelse menar handledarna sig själva ha för att ett sådant mål skall nås, och vilka konkreta strategier har de utvecklat för att realisera det? Finns det outnyttjade strategier som skulle kunna vara till hjälp? Utifrån intervjuer med tre forskarhandledare i humanistiska och teologiska ämnen vid Lunds universitet vill jag undersöka dessa frågor.

FORSKARUTBILDNING PÅ PAPPRET – OCH I VERKLIGHETEN

En generell beskrivning av doktorsexamen ingår i en bilaga till Högskoleförordningen. Här anges utbildningens och den vetenskapliga avhandlingens omfattning, men också utbildningens mål med avseende på kunskap och förståelse, färdighet och förmåga samt värderingsförmåga och förhållningssätt. I kategorin ”färdighet och förmåga” återfinns det mål som jag här intresserar mig för. Doktoranden skall, för doktorsexamen,

visa förmåga att i såväl nationella som internationella sammanhang muntligt och skriftligt med auktoritet presentera och diskutera forskning och forskningsresultat i dialog med vetenskapssamhället och samhället i övrigt[.] (Utbildningsdepartementet, 2010, bil. 2)

* Författarkontakt: tobias.hagerland@teol.lu.se

För licentiatexamen anges ett mål som är identiskt så när som på uttrycket ”med auktoritet”, vilket där motsvaras av ”klart”. Formuleringarna är oförändrade i den version av examensordningen som trädde i kraft den 1 juli 2011.

Varje lärosäte specificerar, i anslutning till examensordningen, de bestämmelser och mål som skall gälla för doktorsexamen med en viss inriktning. Vid de humanistiska och teologiska fakulteterna vid Lunds universitet, som numera är organisatoriskt sammanförda till det s.k. HT-området, ges forskarutbildning som leder till doktorsexamen i totalt 46 ämnen. För forskarutbildningen i vart och ett av dessa ämnen finns en allmän studieplan inrättad. De färdighetsmål för utbildningen som anges i de allmänna studieplanerna är gemensamma för all forskarutbildning på HT-området, och här finner man också det mål som jag omnämnt ovan, i en lätt omstöpt form (Lunds universitet, Område HT, 2007–2010). Åtminstone på pappret står det alltså klart att förmågan att muntligt och skriftligt kunna delta i forskningsdebatten på nationell och internationell nivå är ett förväntat resultat av humanistisk forskarutbildning. Hur detta mål i praktiken är tänkt att realiseras är mindre tydligt. HT-områdets *Bestämmelser för utbildning på forskarnivå* nämner, utöver den områdesgemensamma introduktionskursen, tre delar i forskarutbildningens uppläggning: kurser, seminarier och avhandlingsarbete (Lunds universitet, Område HT, 2010). Här sägs faktiskt ingenting om vilket av dessa moment som skulle kunna ge den förmåga som målbeskrivningen eftersträvar. Universitetets gemensamma *Policy för utbildningen på forskarnivå* nämner dock kurserna som ett allmänt medel för att uppnå examensordningens mål:

Kurser i utbildningen på forskarnivå skall gynna doktoranden i dennes utveckling och bidra till att doktoranden vid examen har utvecklat sådan kunskap, förståelse, färdighet och förmåga, inklusive värderingsförmåga och förhållningssätt, som anges i examensordningen. (Lunds universitet, Rektor, 2006)

Kanske är det något förvånande att färdighetsträningen helt förläggs till kursverksamheten, medan handledarnas roll i denna del av utbildningen inte alls omnämns. En internationell studie visar att handledarens attityd och praktiska insats utgör viktiga faktorer för forskarstuderandes benägenhet att delge sina rön i muntlig och skriftlig form under utbildningen (Dinham & Scott, 2001).

Det är ett välkänt fenomen att traditioner och konventioner inom ett ämnesområde ofta är mer avgörande för forskarutbildningens konkreta gestaltning än formuleringarna i styrdokumentet. Ett tydligt exempel utgör avhandlingsformen. Vid HT-området tillåter såväl de gemensamma bestämmelserna som de allmänna studieplanerna att den forskarstuderande skriver antingen en sammanläggningsavhandling eller en monografi, och de båda formerna är till synes likställda. I verkligheten är det annorlunda: drygt 90 % av rikets doktorander i humaniora och religionsvetenskap skriver sin avhandling i form av en monografi, enligt *Doktorandspegeln* (Högskoleverket, 2008). Andra tydliga trender i humanistisk forskarutbildning som kommer fram i samma undersökning är att doktoranderna i mycket hög grad väljer sitt avhandlingsämne själva och att de bedriver sin forskarutbildning individuellt. I de intervjuer som jag i det följande skall redovisa och diskutera blir det också tydligt att handledarnas inställning till forskarutbildningens innehåll och uppläggning inte primärt är betingad av examensordningen, utan i högre grad är formad av hävdvunna och egna uppfattningar om vad det innebär att doktorera i ämnet.

Förfrågan om medverkan ställdes ursprungligen till tolv professorer vid HT-området med mångårig erfarenhet av forskarhandledning. Av dessa var sju principiellt villiga att delta i studien, men fyra av dem hade inte möjlighet att göra detta under genomförandeperioden i april

2011. Jag genomförde därför en första intervjuomgång med de tre återstående handledarna. Då resultaten visade en för den kvalitativa studien mycket lyckosam spridning ansåg jag underlaget vara tillräckligt och avstod därför från att genomföra ytterligare intervjuomgångar.

Handledarna fick inför intervjun veta att utgångspunkten skulle vara den aktuella målformuleringen och vad undersökningen (och därmed intervjun) skulle handla om. Frågorna fick de däremot inte ta del av i förväg. De intervjufrågor som ställdes var dessa:

- Hur uppfattar du målet att doktoranden skall ”visa förmåga att i såväl nationella som internationella sammanhang muntligt och skriftligt med auktoritet presentera och diskutera forskning och forskningsresultat i dialog med vetenskapssamhället och samhället i övrigt”?
- Vilka åtgärder i din handledning bidrar till att realisera detta mål?
- Hur ser du på att dina doktorander publicerar artiklar och presenterar konferensbidrag?
- I vilken mån och hur medverkar du till att dina doktorander publicerar artiklar och presenterar konferensbidrag?
- Har du tillämpat, eller skulle du kunna tänka dig att tillämpa, något av följande: seminarierträning i artikelskrivande, abstractskrivande och muntlig presentation; individuell handledning i publicering; gemensam publicering? Varför eller varför inte?

Det bör betonas att denna studie enbart behandlar handledarnas upplevelser av och roller i forskarutbildningen. Den gör alltså inte anspråk på att säga något vare sig om den faktiska måluppfyllelsen hos deras doktorander eller om hur målbeskrivningen kan uppfattas och hanteras i ett doktorandperspektiv. Förhoppningsvis kan dessa viktiga frågor behandlas i andra undersökningar.

HUR HANDELDARNA SER PÅ DOKTORANDERS DELTAGANDE I FORSKNINGSDEBATTEN

Ingen av de tre handledare som jag talat med – och som jag väljer att kalla Anna, Bo och Claes – kände till det aktuella examensmålet innan de uppmärksammades på det genom min förfrågan om en intervju. När de får ta del av målbeskrivningen, uppfattar de den på ett rätt likartat sätt; alla är överens om att den förmåga som efterfrågas här är något som inte kan demonstreras enbart genom författandet av en avhandling. Vad som tydligast skiljer de tre handledarna åt är deras värdering av målbeskrivningen, där Anna och Claes närmast utgör varandras motpoler, medan Bo intar en mellanposition.

Anna: ”Ett orealistiskt krav”

Anna ger uttryck för en kritisk inställning till examensordningens målformulering. Som hon ser det har forskarutbildningen förändrats på ett sätt som inte alls tar hänsyn till humanioras väsen och akademiska traditioner, utan som är resultatet av statsmaktens önskan att strömlinjeforma utbildningen med exempelvis medicinska och tekniska ämnen som normgivande. Den nuvarande begränsningen av forskarutbildningstiden till fyra år ser hon som ett utslag av denna inställning, som förutsätter från början klart avgränsade forskningsprojekt med inriktning på samhällsnytta och innovation. Att doktorera i ett humanistiskt ämne är enligt henne en mer kreativ och oförutsägbart uppgift, som är omöjlig att tidsbestämma på förhand.

Med tanke på att utbildningen blivit tidsmässigt begränsad menar Anna att det är paradoxalt att den ständigt vidgas innehållsligt. Hon nämner högskolepedagogiska kurser som ett inslag som tillkommit, samtidigt som man har skurit ner på den ämnesspecifika kursdelen. Att dessutom

kräva att den redan så stressade doktoranden skall hinna presentera vid konferenser och publicera artiklar är orealistiskt. Inte minst artikelpublicering är mycket tidskrävande med tanke på att man, framförallt som nybörjare, får räkna med en ganska utdragen process av omarbetning innan en artikel kan gå i tryck. Anna kan tänka sig att sådan publicering är fullt möjligt inom till exempel medicin, där man tillämpar systemet med sammanläggningsavhandling och där doktoranden dessutom författar sina artiklar tillsammans med handledare och forskargrupp. I humaniora påbjuder konventionen ett i högre grad självständigt arbete, och det är norm att avhandlingen utgörs av en monografi som fortfarande förväntas hålla hög klass.

Att, som det ofta föreslås, anpassa avhandlingsprojektets omfattning och nivå efter den tilldelade tidsramen och de påbjudna inslagen i utbildningen är ingen lösning, enligt Anna. Hennes doktorander skriver normalt på engelska och för en internationell läsekrets som inte kommer att bedöma avhandlingarna med hänsyn till svensk forskarutbildningspolitik. Utanför Sveriges gränser är förväntningarna på en doktorsavhandling fortfarande lika höga.

Anna ifrågasätter också att en forskarstuderande skulle kunna presentera och diskutera forskning "med auktoritet". Först mot slutet av utbildningen kan man tänka sig att doktoranden kommit så långt att det är möjligt att tala och skriva på ett auktoritativt sätt, men i den avslutande fasen är doktoranden normalt sett ändå så stressad att några aktiviteter utöver avhandlingsskrivandet inte är att rekommendera, menar Anna.

Bo: "En nödvändig strategi"

Bo delar i någon mån Annas tveksamhet inför det realistiska i att som forskarstuderande hinna med att publicera någonting utöver den monografi som, enligt honom, är den förväntade huvudprodukten av en humanistisk eller teologisk forskarutbildning. Han nämner också fyraårsregeln som en begränsande faktor. Bo menar att det bland humanister enbart är doktorander i filosofi som i någon utsträckning väljer att göra sammanläggningsavhandlingar, och även i det fallet är det problematiskt att få tidsplanen att hålla, eftersom de artiklar som ingår i avhandlingen skall skrivas, granskas, revideras och antas för publicering inom en förhållandevis kort tidsperiod.

Bo betonar starkt behovet av internationalisering och ser examensordningens målbeskrivning först och främst som ett uttryck för detta. Av de många forskarutbildningsämnen som finns vid HT-området är flera jämförelsevis små och lever under ett ständigt yttre hot om sammanslagning eller nedläggning. När dessa mindre ämnens existensberättigande ifrågasätts utifrån lokala eller nationella förutsättningar är det nödvändigt, anser Bo, att desto mer målmedvetet knyta kontakter med starkare internationella forskningsmiljöer inom dessa ämnen. Bygger man upp sådana samarbeten, som förutsätter en gemensam förståelse av ämnets avgränsning och innehåll, kan de i sig tjäna som argument för ämnets fortlevnad i den lokala miljön. Forskarstuderandes deltagande i internationella nätverk och medverkan vid kongresser kan vara ett led i en sådan strategi. Självklart är det också en fördel för doktoranden att röra sig i internationella miljöer, påpekar Bo.

Claes: "Ett självklart inslag"

Claes bejakar i stor utsträckning målformuleringen. Han betonar att forskarutbildningen är just en utbildning som omfattar fler moment än avhandlingsskrivandet, och menar att handledaren bör känna ett ansvar för hela denna utbildning. Målet, anser Claes, är att doktoranden skall lära sig inte bara att forska, utan också att presentera och kunna försvara sin egen forskning i Sverige och internationellt. En handledare bör sträva efter att hjälpa sina doktorander fram till den punkt där de med viss självförsäkerhet kan presentera sig och sin forskning.

Enligt Claes kan doktorandens synlighet i form av konferensmedverkan, och i viss mån också artikelpublicering, vara avgörande för i vilken mån de forskningsresultat som presenteras i avhandlingen sprids och uppmärksammas i internationella forskningskretsar. Medverkan i forskningsdebatten redan före disputation och avhandlingspublicering fungerar som en sorts påannonsering av den kommande monografin. Om doktoranden publicerar artiklar under forskarutbildningen, tvingas han eller hon dessutom att skärpa och precisera sina teser, vilket Claes anser är nyttigt.

Också Claes påpekar att man som handledare måste ta hänsyn till att utbildningen är tidsbegränsad, men han verkar inte se det som omöjligt att en doktorand såväl medverkar vid konferenser som publicerar artiklar och recensioner utan att för den skull tumma på avhandlingens kvalitet. Han har visserligen inte haft någon doktorand som lyckats avsluta utbildningen inom de fyra åren, men Claes menar att det är något som man får räkna med redan då man påbörjar sina forskarstudier; doktoranden bör vara inställd på att hitta någon alternativ försörjning under den avslutande fasen. Men det är viktigt att de inledande och avslutande faserna i utbildningen, då doktoranden behöver koncentrera sig på att avgränsa och komma igång med sitt projekt respektive färdigställa avhandlingen, hålls så fria som möjligt från andra och konkurrerande aktiviteter.

Olika syn på utbildningen – eller hur olika egentligen?

När man tagit del av de rätt skilda uppfattningar som Anna, Bo och Claes framför i förhållande till målbeskrivningen, kan det ligga frestande nära att karikera deras ståndpunkter som uttryck för i grunden helt olika synsätt på forskarutbildning och handledning. Anna skulle då kunna sägas stå för en äldre tids syn på doktorerandet, där det egentligen enda bärande elementet är den forskning som bedrivs på den egna kammaren och i syfte att få fram en gedigen monografi, och där övriga inslag i utbildningen uppfattas som distraktioner. Claes får då representera en annan typ av handledare, mer i linje med hur forskarutbildningen bör förstås enligt styrdokumentet, nämligen som en utbildning bestående av flera olika moment där avhandlingen i och för sig är det tyngsta, men långt ifrån det enda väsentliga. Bo, slutligen, kan vi se som pragmatikern: visserligen med en grundsyn på forskarutbildningen som har mycket gemensamt med Annas, men med en större förståelse för att förutsättningarna förändras och med en förmåga att ”utnyttja” de nya kraven i konstruktiva syften.

Vid ett närmare betraktande vill jag emellertid hävda att en sådan stereotypisering av de tre handledarna inte är hållbar. Faktum är att alla tre uppvisar en tydlig förståelse för att forskarutbildningen – åtminstone på pappret – är betydligt mer än avhandlingsskrivande. Inte heller Anna kritiserar denna omständighet i sig, utan i relation till de snäva tidsramar som satts upp för att fullfölja utbildningen. Hon kritiserar vad hon uppfattar som ett okänsligt strömlinjeformande av forskarutbildningen, vilket har skett utifrån premisser som gynnar naturvetenskapliga och medicinska ämnen på bekostnad av humanistiska. För denna uppfattning tycks det finnas visst fog. Jennie Haraldsson har i sin avhandling studerat den politiska styrningen av forskarutbildningen utifrån 1998 års reform och kritiskt analyserat den underliggande diskurs som tagit sig uttryck i olika politiska ”styrtekniker”. Hon drar bland annat följande slutsats:

Både 69- och 98-reformen framhåller ämnesområdena humaniora och samhällsvetenskap som problemområden eller syndabockar. Problemen gäller utformningen av forskarutbildningen men framförallt effektiviteten. I motsats till detta framställs naturvetenskap och medicin som goda förebilder för hur forskarutbildningen bör organiseras. En intressant aspekt av denna framställning är att regeringen, samtidigt som

de pekar ut vissa områden som mer lyckade än andra, också mer indirekt förespråkar en viss typ av vetenskapssyn eller vetenskapsideal och därmed också ett visst sätt att organisera forskarutbildningen. Detta utan att de vare sig kommenterar eller resonerar kring vad detta innebär eller vad det kan få för konsekvenser. (Haraldsson, 2010, s. 225)

Även om Claes inte vädrar någon kritik mot utbildningens förutsättningar och utformning, medger även han indirekt att det föreligger en konflikt mellan tidseffektiviseringen och det utökade innehållet, då han låter förstå att han inte räknar med att hans doktorander fullföljer utbildningen på den utsatta tiden. Skillnaden mellan Claes och Anna är alltså snarast att de väljer att kompromissa med olika sidor av utbildningen: medan Claes sätter en heltäckande utbildning i främsta rummet, och låter den ta längre tid än vad som på högre ort anses önskvärt, ser Anna det som viktigare under rådande omständigheter att doktoranden avslutar sin utbildning inom tidsramen, och då finns det inte utrymme för mycket mer än avhandlingen och de obligatoriska kurserna.

Möjligen kan man här urskilja en mer fundamental skillnad i inställningen till de forskarstuderande. Anna nämner upprepade gånger under intervjun sina doktoranders pressade och stressade situation, de besvärligheter som uppstår för en doktorand som inte avslutar i tid och så vidare. Hon verkar uppleva ett ansvar för att de forskarstuderande har en dräglig livssituation och är också mån om att inte lägga på dem ytterligare bördor utöver det i sig tunga ansvaret att författa en monografi av hög kvalitet. Dessutom uttrycker hon tveksamhet inför att hennes doktorander skall kunna uppträda ”med auktoritet” i vetenskapliga sammanhang. Claes verkar förvänta sig mer av sina doktorander. Enligt honom bör en doktorand successivt ”tvingas” att uttrycka och försvara sina ståndpunkter i olika forskningsmiljöer – från det egna ämnesseminariet till kongresser på högsta internationella nivå. Att forskarutbildningens många aktiviteter kommer att resultera i att tidsplanen inte håller och att doktoranden får leva med osäkerhet av ekonomiskt och annat slag förutsätter han, men han problematiserar det knappast. Hur Bo ser på sina doktorander är inte lika tydligt. I viss mån lyfter han, i likhet med Claes, fram behovet av att den forskarstuderande konfronteras med andra forskningsmiljöer och övar sig i ett aktivt deltagande i den internationella debatten, men han understryker också att det i de flesta fall är en för ansvarsfull uppgift att exempelvis föreläsa vid någon av de riktigt stora kongresserna. Man skulle också kunna urskilja en tendens till instrumentalisering av doktoranden i Bos strategi för att bevara sitt ämnes integritet genom att ge forskarutbildningen en internationell anknytning.

HUR HANDEDARNA UPPFATTAR SIN ROLL I RELATION TILL MÅLET

Hur ser då dessa tre handledare på sitt eget ansvar för att stimulera de forskarstuderandes deltagande i forskningsdebatten? Det kanske inte är så överraskande i ljuset av det tidigare sagda att Anna inte alls ser som sin uppgift att uppmuntra sina doktorander till konferensdeltagande och artikelpublicering. Bo har framför allt gjort insatser för att förbättra de yttre förutsättningarna för doktoranders deltagande i internationell forskningsdebatt, medan Claes är den som både tydligast talar om ett handledaransvar och verkar ha utvecklat de mest programmatiska strategierna för att stimulera sina doktorander på det här området.

Anna: ”Som handledare får man bromsa”

Anna säger sig bruka avråda de doktorander hon handleder från att skriva och publicera artiklar, och detta av tre skäl. För det första är alltså tidsramen så snäv att redan monografiskrivandet och kurserna svårligen ryms inom den, och långdragna publiceringsprocesser försätter den forskarstuderande i en

ännu svårare situation. För det andra skulle sådana processer också innebära att handledaren fick utföra en hel del arbete utan någon som helst ersättning. Anna upplever att handledningstimmarna inte räcker till mer än att handleda själva avhandlingsskrivandet, om ens det, och dessutom får ju handledaren ingen "credit" alls för sitt bidrag till en artikel som doktoranden publicerar i eget namn. Den inom andra vetenskapsgrenar brukliga formen att sampublicera artiklar förekommer inte inom humaniora, och på sin höjd får handledaren – vars insats kanske har varit helt avgörande för att artikeln skulle kunna antas för publicering – nöja sig med ett tack i någon fotnot. För det tredje värderas, i befordringsärenden och vid tjänstetillsättningar, publikationer som tillkommit under forskarutbildningen lägre än sådant som publicerats efter disputationen.

Om en doktorand trots allt vill skriva artiklar under utbildningstiden, rekommenderar Anna därför att man väntar med publiceringen tills doktorsexamen är avlagd. Hennes uppfattning är att artikelpublicering och deltagande i konferenser lämpligast hör hemma på postdoktorsnivå, och hon föreslår att erfarna forskare skulle kunna fungera som mentorer för nyexaminerade doktorer som behöver träning i dessa verksamheter.

Bo: "Jag varken avråder eller uppmuntrar"

Som redan nämnts är Bo mer positiv till att doktorander deltar i framför allt det internationella forskningsutbytet, och han har också verkat på områdesnivå för att öka möjligheterna till en internationalisering av forskarutbildningen. Man har nyligen höjt det så kallade ograduerade forskaranslaget för HT-området doktorander, och större delen av beloppet är reserverad för den forskarstuderandes mobilitet – något som Bo säger sig ha arbetat aktivt för. Han har också haft som princip att åt sina doktorander utse biträdande handledare som hämtas från lärosäten utanför Sverige, och doktoranderna förväntas delta i ett internationellt nätverk som samlar forskare inom ämnesområdet till regelbundna seminarier.

När det gäller handledarens roll i att uppmuntra individuella forskarstuderande till att sprida sina resultat genom konferenser och tidskrifter förefaller Bo mer ambivalent. Han uppmuntrar inte direkt till sådana tidskrävande aktiviteter, utan det får i så fall ske helt på doktorandens eget initiativ. Vad han gärna skulle se är att doktoranden i den egna seminariemiljön får träning i muntlig presentation på engelska, något som Bo vet att kollegor har genomfört men som han själv ännu inte har tillämpat.

Claes: "Vi har ansvar för hela utbildningen"

Claes säger uttryckligen att det, enligt hans uppfattning, ligger på handledarens ansvar att doktoranden utvecklas till en forskare som visar ett mått av självsäkerhet i muntlig och skriftlig presentation av sin forskning. Han tillämpar själv en medveten strategi där den forskarstuderande i början lägger fram i institutionens forskarseminarium, för att så småningom ställas inför utmaningen att försvara sina slutsatser i allt mer avancerade och internationaliserade miljöer. Konferensdeltagandet har förberetts genom att doktoranden i den förhållandevis trygga seminariemiljön fått öva sig i muntlig framställning på engelska. Det finns också, som redan nämnts, några allmänna principer för när det kan vara lämpligt att under utbildningen ägna sig åt att presentera och publicera.

Samtidigt betonar Claes att varje doktorand är unik och att det inte finns något universalrecept på hur man handleder doktorander till ett aktivt deltagande i forskningsdebatten. Han ser gärna att doktoranden skriver några mindre artiklar baserade på resultat som nåtts under avhandlingsarbetet, men som inte ryms i eller lämpar sig för monografin. När det har varit möjligt, har han ofta föreslagit doktoranden att publicera i artikelform. Claes ser också som

en viktig del av sitt handledaruppdrag att hjälpa doktoranden med artikelmanus, ge feedback på konferenspresentationer o.s.v. De formella handledningstimmarna räcker visserligen inte på långa vägar till för sådana insatser, men det får enligt honom inte hindra en handledare från att ta sitt ansvar.

Olika roller – aspekter av handledarskapet

Att de tre intervjuade handledarna förstår sitt uppdrag på delvis olika sätt står ganska klart. De har alltså inte bara olika uppfattningar i frågan om huruvida doktoranders deltagande i forskningsdebatten alls är önskvärt, utan också i frågan om i vilken grad, och på vilket sätt, de själva bör medverka till att de forskarstuderande når målet. I denna senare fråga är det snarast Bo som är avvikaren, med sin till synes ganska nedtonade uppfattning om sin egen betydelse för att doktoranden skall nå det förväntade målet. Både Anna och Claes tillmäter sig själva en central roll när det gäller att organisera hur forskarutbildningen skall läggas upp och hur den forskarstuderande bör disponera sin dyrbara tid.

Med en viss försiktighet, som påkallas av det faktum att intervjuerna endast gällt en begränsad del av forskarutbildningen, kan man bakom de synpunkter som Anna, Bo och Claes ger uttryck för skönja något olika nyanser i hur de förstår sin egen roll som handledare. Jag hämtar här inspiration från den typologisering av handledarrollen som Anne Lee har föreslagit, och enligt vilken man kan urskilja fem grundtyper för en handledares tillnärmning till sitt uppdrag. Lee menar att handledningen kan vara primärt inriktad på (1) funktion, (2) inkulturation, (3) kritiskt tänkande, (4) emancipation eller (5) relationsutveckling (Lee, 2008). Medan Lee väljer att tala om fem ”approaches” och använder sin modell för att klassificera olika handledartyper, menar jag att det snarare rör sig om fem olika aspekter, som samtliga finns med i ett fullödigt handledarskap.

Vi kan, utifrån de intervjusvar jag summariskt redovisat ovan, se hur den *funktionella* aspekten intar en tydlig plats hos alla de tre handledarna. Annas betoning av ansvaret för att doktoranden fullföljer sin utbildning i tid, liksom Bos underlättande av internationalisering genom bland annat ekonomiska medel och Claes’ genomtänkta tidsplan för den forskarstuderandes aktiviteter, är uttryck för denna relativt kontrollerande och mindre förhandlingsbara dimension av handledningen. Alla tre lägger också vikt vid det *kritiska tänkandet*: Bo genom att framhålla vikten av doktoranders deltagande i internationella nätverk, där den pågående forskningen utsätts för ingående granskning; Anna genom att betona vikten av en högklassig avhandlingsprodukt; Claes bland annat genom att framhålla hur artikelpubliceringen kräver att doktoranden tydliggör sina teser både inför sig själv och inför andra. Jag vill även mena att den *inkulturerande* aspekten finns med hos samtliga, men att det som här skiljer de tre handledarna åt är deras uppfattning om hur den forskningskultur, som doktoranden skall bli en del av, ser ut. Såväl Bo som Claes förutsätter att internationella konferenser och nätverk är viktiga kontaktytor för forskare, och Claes är tveksam till att en avhandling i sig är tillräcklig för att kommunicera forskningsrönen till en större publik. Anna verkar snarare tänka sig att humanistisk forskning i hög grad kan bedrivas på den egna kammaren och att en god monografi är den enda och absolut nödvändiga inträdesbiljetten i forskarsamfundet. Genom att reflektera över publikationernas meriteringsvärde visar hon också på ett aktivt intresse för den doktorsexaminerades möjligheter till fortsatt karriär, även om man skulle kunna kalla hennes resonemang här mer funktionellt än inkulturerande.

Den *relationsutvecklande* dimensionen av handledningen lyfts starkast fram av Anna, som upprepade gånger uttrycker sin medkänsla med doktoranders pressade situation under utbildn-

ingstiden och deras vändor inför framtiden. Det är tydligt att hennes handledarskap är präglad av det som Lee kallar för "emotionell intelligens" (Lee, 2008, s. 268). Denna aspekt kommer knappast fram i det som Bo säger, och inte heller hos Claes är den särskilt framträdande. Helt frånvarande är den emellertid inte hos Claes, som lyfter fram förståelsen för varje doktorands unika personlighet som en nödvändighet för ett framgångsrikt handledarskap.

Vad Claes är ensam om att framhålla, så vitt jag kan se, är den *emancipatoriska* dimensionen av handledningen med det medvetna målet att den färdigutbildade doktorn skall ha utvecklat tillräckliga förmågor och färdigheter för att verka som en självständig forskare i de olika roller som verksamheten medför. Claes väljer själv formuleringen "med viss självsäkerhet" när han beskriver vad han väntar sig av en färdigutbildad forskares förmåga att i tal och skrift presentera och argumentera för sin forskning, och detta uttryck ligger sakligt sett inte långt från målbeskrivningens "med auktoritet". Hos Bo framträder inte doktorandens emancipation på samma sätt som ett mål som han själv aktivt eftersträvar. Anna tycks inte alls förvänta sig emanciperade doktorander. Hon är tveksam till att en forskarstuderande kan presentera forskning "med auktoritet" förrän möjligen under avhandlingsarbetets allra sista fas, och hon tänker sig att även examinerade doktorer kommer att behöva fortsatt handledning i publicering.

Det går med säkerhet att se fördelar och nackdelar med så skilda förhållningssätt som Annas och Claes. Betraktar man enbart examensordningens beskrivning av det mål som jag här är intresserad av, är det ganska tydligt att Claes handledarskap är det som mest medvetet går in för att tillgodose den emancipatoriska dimension som ligger implicit i progressionen från licentiatens förmåga att "klart" presentera och diskutera forskningen till doktors kompetens att göra samma sak med "auktoritet".

HUR HANDLEDNA GÖR FÖR ATT STIMULERA DELTAGANDET I FORSKNINGSDEBATTEN

När det gäller de konkreta åtgärder som Bo och Claes vidtar för att uppmuntra sina doktorander till ett sådant deltagande i forskningsdebatten som målbeskrivningen verkar syfta till, framträder tre olika arenor: seminariet/nätverket, konferensen och forskningsartikeln.

Seminarier och nätverk

Både Bo och Claes nämner seminarier som en arena för presentation av och diskussion kring forskning och forskningsresultat. I Claes strategi för doktorandens ökande självständighet börjar övningen i att presentera och försvara den egna forskningen vid seminarierna på institutionsnivå. Ett nästa steg tas då doktoranden medverkar i doktorandseminarier på nordisk nivå. Här tillämpar man en modell där både forskarstuderande och disputerade lärare fungerar som opponenter på de avhandlingsdelar som doktoranderna väljer att lägga fram. På så vis övar sig doktoranden i både muntlig och skriftlig framställning.

I Bos ämne har man ett liknande nätverk på europeisk nivå, där seminarierna består av presentationer som är både muntliga och skriftliga. Också Bo ser en fördel i att doktoranden övar sig i mindre nätverksmiljö innan det eventuellt är dags att medverka vid en större kongress. Vid nätverksseminarierna fungerar handledarna som opponenter på varandras doktorander, vilket Bo menar bidrar till att doktoranden tränas i att förklara och försvara sin forskning "med auktoritet" i högre grad än om opponenter hade varit en annan doktorand.

Konferensdeltagande

Claes, som oreserverat bejakar doktoranders medverkan med presentationer vid stora konferenser, har också utvecklat en arbetsgång som innebär att han som handledare är aktivt involverad före, under och efter den forskarstuderandes konferensmedverkan.

Inför konferensen bistår Claes med råd om vad som kan vara lämpligt ämne för presentationen, hjälp att söka finansiering m.m. Men som redan nämnts har han också gjort det obligatoriskt för varje doktorand att i forskarseminariet hålla en vetenskaplig presentation om ca 20 minuter och på engelska. Någon annan seminariedeltagare har fått i uppdrag att efter den muntliga presentationen ställa några frågor av den typ som brukar ställas efter konferenspapers, och doktoranden förväntas svara – också denna dialog sker på engelska. Därefter övergår man till svenska, och hela seminariet inbjuds nu att delta i en diskussion som inte handlar så mycket om innehållet i presentationen som om hur den genomfördes. Disponerade doktoranden den tilldelade tiden väl? Var tempot lagom? Hur lätt var det att följa dispositionen – i vilken mån underlättade eventuella handouts eller powerpoint-bilder förståelsen? Hur klarade doktoranden av frågestunden? o.s.v.

Om Claes deltar i en konferens där hans doktorand presenterar ett paper, prioriterar han i möjligaste mån att vara med vid presentationen. Hans närvaro fungerar som en moralisk stöttning och möjliggör också en återkoppling efter konferensen.

Artikelpublicering

Claes har tillämpat individuell handledning i artikelpublicering. Det innebär att han, förutom att ofta vara den som initierar doktorandens artikelskrivande, också läser manuset i dess olika versioner och föreslår förbättringar. Han brukar också ge den forskarstuderande råd om vilken vetenskaplig tidskrift som kan vara ett lämpligt forum för publiceringen. I de fall då manus returneras med önskemål och anvisningar om omarbetning går Claes genom dessa med doktoranden och hjälper till att urskilja var det är motiverat att tillmötesgå önskemålen. Det handlar ibland också om att uppmuntra doktoranden att stå på sig i de fall då kritiken är mindre befogad och att våga lita på det egna omdömet.

Olika möjligheter – beprövade och oprövade

De tre nämnda arenorna gör det möjligt för forskarstuderande att träna både muntlig och skriftlig forskningspresentation, ofta på ett internationellt språk. Man kan dock ifrågasätta att en presentation i ett doktorandseminarium verkligen görs med den "auktoritet" som målbeskrivningen syftar till. I de fall där rollfördelningen är sådan att disputerade fungerar som opponenter och doktorander som respondenter måste man nog säga att det är den förra gruppen som betraktas som auktoritetsbärande, och att de forskarstuderande inte verkar ha uppnått någon högre grad av emancipation. Det är tveksamt om endast seminarieverksamhet och nätverksutbyte resulterar i en sådan färdighet och förmåga som examensordningen efterlyser, men som ett steg på vägen är formen användbar och väletablerad.

Medverkan vid konferenser realiserar utan tvekan målbeskrivningen av den doktorexaminerades förmåga att muntligt och med auktoritet presentera och diskutera forskning. För att detta skall kunna genomföras på ett framgångsrikt sätt krävs troligen en relativt omfattande arbetsinsats från handledarens sida. Den strategi som Claes redogör för är genomtänkt och bidrar sannolikt på bästa möjliga sätt till att målet realiserar.

Det faktum att artikelpublicering är tidskrävande och i stor utsträckning konkurrerar med monografiförfattandet verkar vara den främsta anledningen till de intervjuade handledarnas tvek-

samma hållning till verksamheten. Till och med Claes, som är mest positiv till att hans doktorander publicerar artiklar, lägger till reservationen ”om det finns tid”. Strategin att handleda doktorander i artikelpublicering bekräftas som framgångsrik av internationella studier (Lee & Kamler, 2008).

Internationella erfarenheter visar på ytterligare framgångsrika strategier för doktoranders publicering. Ingen av de tre handledarna har exempelvis genomfört seminarierträning i artikel-skrivande, där man – liksom fallet är i den konferensträning som beskrivits ovan – gemensamt finner fruktbara former för framställningen (Lee & Kamler, 2008; Aitchison, 2010). Sampublicering, där handledare och doktorand står som gemensamma författare till en artikel, förefaller också vara en i stort sett oprövad möjlighet i humanistisk forskarutbildning. Högskolepedagogisk forskning har dock uppmärksammat fördelar med tillvägagångssättet (Kamler, 2008), och frågan är om sampublicering inte i själva verket skulle kunna bidra till att undanröja åtminstone några av de svårigheter som humanistiska forskarhandledare nu ser i doktoranders artikelpublicering. Om en första artikel under utbildningstiden publicerades av doktoranden tillsammans med handledaren, skulle doktoranden i högre grad kunna räkna med handledarens insats och inte vara utlämnad till hans eller hennes goda vilja. För den forskarstuderande skulle det spara tid, möda och kanske oro att låta en erfaren handledare bära huvudansvaret för publiceringens genomförande, samtidigt som handledaren inte skulle uppleva sig göra arbetet ideellt utan också lägga en publikation till sin meritförteckning. Formen vore nog värd att pröva, med tanke på att artikelpublicering tycks vara nödvändig för att helt uppfylla färdighetsmålet om att i skrift med auktoritet kunna presentera och diskutera forskning.

ÅTER TILL PAPPRET OCH VERKLIGHETEN – NÅGRA SLUTSATSER

De tre intervjuerna ger exempel på något som andra undersökningar har konstaterat gäller för många forskarhandledare, nämligen att examensordningens målbeskrivningar är rätt okända och i viss mån ifrågasatta (Lunds universitet, 2011, s. 18). Andra faktorer än styrdokumentet påverkar primärt forskarutbildningens faktiska utformning. De intervjuade handledarna upplever att de ställs inför ett omöjligt uppdrag: utbildningens breddade innehåll går helt enkelt inte att harmonisera med den effektiviserade tidsramen. Den lösning som förordas officiellt, och som innebär att avhandlingsprojektet skall vara så begränsat till sin omfattning att det garanterat är möjligt att genomföra på den avsatta tiden, hjälper inte långt. Traditionen med en både omfattningrik och kvalitetsmässigt gedigen monografi som avhandling är så hävdvunnen och förknippad med den humanistiska identiteten att den inte gärna kan överges, åtminstone inte om svensk humanioraforskning också i framtiden skall respekteras internationellt. Man kan lägga märke till att förutsättningarna gör det svårt för en enskild handledare att i sitt handledarskap integrera alla de aspekter som idealiskt borde finnas med. Ett exempel på detta är den konflikt mellan den relationsutvecklande och den emancipatoriska aspekten som kunde urskiljas i intervjuerna.

Under rådande förutsättningar finns det ett antal strategier som en forskarhandledare som är mån om den emancipatoriska aspekten av sitt handledarskap kan använda för att bidra till att examensmålet om deltagande i forskningsdebatten uppnås. Några av de strategier som har uppmärksammats här är redan i bruk och förtjänar en vidare spridning, så som modellen för handledning av konferensmedverkan. Andra har knappast prövats men är väl värda att överväga. Framför allt gäller detta forskarstuderandes och handledares gemensamma publicering av artiklar, ett tillvägagångssätt som är i stort sett okänt för den humanistiska forskningen med dess idealisering av det ensamma geniet. I detta fall verkar det inte finnas några andra skäl mot att pröva en ny form än en allmän konservatism.

REFERENSER

- Aitchison, C. (2010). Learning together to publish: Writing group pedagogies for doctoral publishing. I: C. Aitchison, B. Kamler & A. Lee (red.), *Publishing Pedagogies for the Doctorate and Beyond* (s. 83–100). London och New York: Routledge.
- Dinham, S. & Scott, C. (2001). The experience of disseminating the results of doctoral research. *Journal of Further and Higher Education*, 25, 45–55.
- Haraldsson, J. (2010). "Det ska ju vara lite äventyr" – styrning av svensk forskarutbildning utifrån reformen 1998 (Skrifter från institutionen för arbetsvetenskap 6). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Högskoleverket. (2008). *Doktorandspegeln 2008* (Högskoleverkets rapportserie 2008:23 R). Stockholm: Högskoleverket.
- Kamler, B. (2008). Rethinking doctoral publication practices: Writing from and beyond the thesis. *Studies in Higher Education*, 33, 283–94.
- Lee, A. (2008). How are doctoral students supervised? Concepts of doctoral research supervision. *Studies in Higher Education*, 33, 267–81.
- Lee, A. & Kamler, B. (2008). Bringing pedagogy to doctoral publishing. *Teaching in Higher Education*, 13, 511–23.
- Lunds universitet. (2011). *Slutrapport: EQ11 – Universitetsgemensam utveckling av utbildningen vid Lunds universitet*. Tillgänglig online: <http://www5.lu.se/upload/EQ11/SlutrapportEQ11.pdf>. Använd 2011-10-19.
- Lunds universitet, Område HT. (2007–2010). Allmänna studieplaner för forskarutbildning. Tillgängliga online: <http://www.ht.lu.se/doktorand/allmaenna-studieplaner>. Använd 2011-10-19.
- Lunds universitet, Område HT. (2010). *Bestämmelser för utbildning på forskarnivå inom området för humaniora och teologi*. Tillgänglig online: <http://www.ht.lu.se/upload/LUPDF/HT/doktorand/BestFoutbo70410.pdf>. Använd 2011-10-19.
- Lunds universitet, Rektor. (2006). *Policy för utbildningen på forskarnivå vid Lunds universitet*. Tillgänglig online: http://www5.lu.se/upload/regelverket/utbildning/policy_utbildn_forskarniva_060621.pdf. Använd 2011-10-19.
- Utbildningsdepartementet. (2010). *Högskoleförordningen*, SFS 1993:100, med ändringar t.o.m. SFS 2010:1064. Stockholm: Utbildningsdepartementet.